

БІЛІМ БЕРУДІҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫ ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА ОБРАЗОВАНИЯ THEORY AND PRACTICE OF EDUCATION

<https://doi.org/10.31489/2024Ped4/7-22>

ӨЖ 37.013.42

Мақаланың редакцияға түскен күні: 06.04.2024 ж. | Қабылданған күні: 04.10.2024 ж.

А.И. Ахметова^{1*}, А.І. Айберген², Г.Қ. Қасымова³, Ш.Қ. Әбеуова⁴, Л.К. Көмекбаева⁵

^{1,3}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан;

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан;

⁴Кенжеғали Сағадиев атындағы Халықаралық бизнес университеті, Қазақстан;

⁵«Қайнар» академиясы, Алматы, Қазақстан

(*Хат-хабарға арналған автор. E-mail: aig.31@mail.ru)

¹ORCID 0000-0002-9292-5515, ²ORCID 0000-0002-8160-6180, ³ORCID 0000-0001-7004-3864,

⁴ORCID 0009-0005-9733-7420, ⁵ORCID 0000-0003-4679-1816

Дарынды жасөспірімнің тұлғалық тұтастығын дамытуға элеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету

Мақалада жасөспірімдердің дарындылығын дамытудың элеуметтік-педагогикалық шараларының тиімділігін бағалау үшін эксперименттік зерттеудің нәтижелері қарастырылған, сонымен қатар дарынды жасөспірімдердің қабілеттерін диагностикалау нәтижелерінің сипаттамасы берілген. Дарынды жасөспірімдермен жүргізілетін элеуметтік-педагогикалық жұмыстың мәні дарынды жасөспірімнің жеке тұлғасын дамытуды қамтамасыз ету үшін жеткілікті жұмыс тәсілдері, нысандары мен әдістері кешенін пайдалана отырып әзірленген элеуметтік-педагогикалық шаралар кешенін тексерумен ашылады. Зерттеу барысында бағдарлама шеңберінде қолданылатын әдістер мен тәсілдердің тиімділігі талданды. Алынған нәтижелер дарынды жасөспірімдермен жұмыс жасауда қандай әдістер мен тәсілдер тиімді екенін түсіну үшін пайдалы болуы мүмкін. Мақалада дарынды оқушының тұлғалық дамуын бағалау нәтижелері бойынша қорытындылар берілген. Элеуметтік педагогтардың осы санаттағы оқушыларға элеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жоспарларын қаншалықты сәтті жүзеге асырып жатқаны бағаланады. Бұл ретте бақылау және эксперименттік топтардың салыстырмалы талдау нәтижелері ұсынылады. Қалыптастырушы экспериментті жүргізгеннен кейін үлгерімі әртүрлі шығармашылық іс-әрекеттерге белсенді қатысумен байланысты оқушылар санының артқаны байқалды, бұл осы тәсілдің тиімділігі туралы алғашқы болжамдарды растайды. Эксперименттік жұмыстардың нәтижелерін бағалау кезінде дарынды жасөспірімдер тұлғасының жан-жақты дамуын көрсететін критерийлер мен көрсеткіштер пайдаланылды. Зерттеу барысында дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге элеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бағдарламасын енгізу нәтижесінде осы дамуды зерттеудің кешенді әдістемесі ұсынылған. Мұғалімдер мен ата-аналарға арнайы ұсыныстар тұжырымдалды. Дарынды жасөспірімдерге арналған мектепте дарынды оқушылармен жұмыс істеудің элеуметтік-педагогикалық аспектілері қарастырылған.

Кілт сөздер: тұтастылық, тұлғаның дамуы, элеуметтік-педагогикалық қолдау, бағдарлама, психологиялық денсаулық, диагностика, тренинг, өлшем, көрсеткіш.

Kipicne

Оқушы тұлғасының тұтас көрінісі ретінде дарындылықты диагностикалаудың өзектілігі оқу процесін ұйымдастыруға заманауи кешенді тәсілді қолданумен байланысты. Осыған байланысты дарынды бала тұлғасының жан-жақты дамуының диагностикасы оқушылардың рухани, элеуметтік, психологиялық және физикалық денсаулығын сақтауға бағытталған элеуметтік-педагогикалық шаралар

жүйесі ретінде қарастырылады. Дарынды оқушының мінез-құлқының адамгершілік аспектілері ескерілмей, оның әлеуметтік-психологиялық және физикалық ерекшеліктерін мектептегі оқу-тәрбие процесінде толық ашу мүмкін емес екенін түсіну қажет. Бұл қасиеттер өзара байланысты және тұтас, үйлесімді тұлғаны құрайды. Осы орайда мектептің оқу-тәрбие қызметі дарынды жасөспірімдерді қолдаудың әлеуметтік-педагогикалық іс-шаралар бағдарламасында көзделген негізгі ұстанымдар мен тәсілдерді жүзеге асыруға бағытталатынын атап өткен жөн. Оның негізгі мақсаты — дарынды оқушының білім алуының барлық кезеңдерінде тұтас болмысын қалыптастыру және диагностикалау.

Материалдар мен әдістер

Эксперименттік зерттеуге эксперименттік топты (25 адам) құрайтын Астана қаласындағы дарынды жасөспірімдерге арналған мектептің респондент-оқушылары мен мұғалімдері, сонымен қатар бақылау тобы (25 адам) ретінде Астана қаласындағы № 73 мектеп-лицейінің оқушылары қатысты.

Дарынды жасөспірімдерді диагностикалау мәселелерін Д.В. Лепешев, А.А. Караулова [1, 138–142], Л.А. Леутина сияқты ғалымдар зерттеген [2, 152–173].

Сондай-ақ Ж.О. Үмбетова, Л.М. Нәрікбаева, А.И. Савенковтар дарындылықтың педагогикалық аспектілерін зерттесе, У.Б. Жексенбаева мектеп жағдайында дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеу жүйесін құрды [3].

Бүгінгі таңда ғылымда «дарындылықты» түсіндіруде ортақ пікір жоқ және бұл ұғым әртүрлі ғылыми бағыттар аясында сипатталады, дарындылықты зерттеу үшін әртүрлі теориялар қалыптасты. Жалпы, психологтар, әлеуметтік педагогтар, мұғалімдер дарындылықты оқушының бейімділігінің, дамудың ерекше жағдайларының, қасиеттері мен қабілетінің нәтижесі деп қабылдайды.

Психологтар дарындылық әр түрлі факторлардың, соның ішінде ізгі қабілеттердің, интеллектуалдық және шығармашылық қасиеттердің, сондай-ақ тұлғалық белгілердің күрделі үйлесімі екенін атап өтті.

Психологтар дарындылықтың келесі түрлерін ажыратады: интеллектуалдық, шығармашылық, көркемдік, музыкалық, спорттық. Мысалы, зерттеулер көрсеткендей, жасөспірімдердің интеллектуалдық дарындылығы IQ тестісінің жоғары көрсеткіштерімен көрінді, ал шығармашылық дарындылық ұсынылған идеялардың өзіндік ерекшелігі мен жаңалығынан байқалды.

Бірнеше интеллект теориясы аясында Говард Гарднер дарындылықты интеллектің бір немесе бірнеше салаларында қабілеттердің болуы ретінде сипаттайды: лингвистикалық, логикалық-математикалық, кеңістіктік, музыкалық, дене-кинестетикалық, тұлғааралық, тұлғалық және натуралистік интеллект. Ол өз еңбегінде интеллектің дәстүрлі түсінігін біртұтас және өлшенетін сапа ретінде сынға алып, интеллект түрлі қабілеттердің кешені ретінде қарастырылатын кеңірек түсінуді ұсынды («Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences», 1983).

Психологтар жоғары дарындылық тек интеллектуалдық қабілеттермен ғана емес, сонымен қатар эмоциялық қабылдаудың жоғары деңгейімен және мақсаттарға жетуге ұмтылумен байланысты деп санай отырып, эмоциялық интеллект пен мотивацияға баса назар аударады. Сондай-ақ, психологтар дарындылық тек дарындылық сапасы ғана емес, сонымен қатар білім беру мен оқыту процесінде дамытылып, түзетілуі мүмкін әлеует екенін атап өтеді. Бұған мотивациялау рөлі, басқаларға қолдау көрсету және білім беру шарттары жатады.

Әлеуметтік-педагогикалық контексте дарындылық жеке қабілеттер мен білім ортасының өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырылады. Мұғалімдер дарындылықты ашуға және дамытуға ықпал ететін жағдайлар жасау қажеттігіне баса назар аударады.

Лев Выготский және басқа да ғалымдар дарындылықты дамыту үшін әлеуметтік-мәдени контекстің маңыздылығын атап өтті. Олардың пікірінше, жеке тұлғаның әлеуеті мен қабілеттерін ашуда әлеуметтік өзара іс-қимыл мен мәдени практика басты рөл атқарады.

Әлеуметтік педагогтар педагогикалық қолдауға және оқу процесін бейімдеуге баса назар аударады. Олар әрбір балаға жеке көзқарас, оның қабілеттері мен мүдделерінің көрінісі үшін жағдай жасау маңызды аспект деп есептейді.

Психологиялық және әлеуметтік-педагогикалық тәсілдерді дарындылық түсінігімен салыстыра отырып, мынадай тұжырымдар жасаймыз:

1. Екі тәсіл де дарындылықты туа біткен, игерілген аспектілерді қамтитын күрделі құбылыс ретінде таниды.

2. Мектептегі психологтар мен әлеуметтік педагогтар жасөспірімнің дарындылығының дамуы оның жеке қабілеттері мен білім ортасы мен әлеуметтік қолдау сияқты сыртқы факторларының үйлесіміне байланысты болатынын тұжырымдайды.

3. Психологтар дарындылықтың ішкі әлеуетіне, танымдық және эмоциялық аспектілеріне көбірек көңіл аударады, ал әлеуметтік педагогтар әлеуметтік контекстке, білім беру ортасына және педагогикалық қолдауға баса назар аударады.

4. Әлеуметтік-педагогикалық тәсіл дарындылықты жеке адам мен қоршаған ортаның өзара әрекеттесуінің нәтижесі ретінде қарастырады, ал психологиялық тәсіл көбінесе дарындылықты жеке сипаттамалар мен қабілеттер шеңберінде талдайды.

«Дарындылық» ішкі (психологиялық) және сыртқы (әлеуметтік және педагогикалық) аспектілерді қамтитын сан қырлы құбылыс екенін көрсетеді. Дарындылықты түсіну дарынды тұлғалардың әлеуеті мен тиімді дамуын толық ашу үшін жағдай жасау үшін әр түрлі тәсілдерді біріктіруді талап етеді.

Жасөспірімдерде, А.И. Савенков атап өткендей, мінез-құлықтың басым мотиві көбінесе қабілеттерді пайдалану қуанышы болып табылады. Оның пікірінше, 6-8 сыныптардың көптеген талантты оқушылары өздерінің кез келген қызметінің нәтижелерін ең жоғары талаптарға, белгілі бір стандарттарға (моральдық, эстетикалық, интеллектуалдық және т.б.) сәйкес келтіруге ұмтылады (2015).

Дарынды жасөспірімдермен жұмыс істегенде олардың күрделі және алуан түрлі ерекшеліктерін ескеру керек, олар әр түрлі үйлесімде көрінуі мүмкін: әлеуметтік-коммуникативтік сипаттағы қиындықтар; өзін дұрыс қабылдамау; тұлғалық, физиологиялық және әлеуметтік дамудағы диссонанс; жыныстық жетілу салдарынан энергия шығынының ұлғаюы; мотивацияның күрделі құрылымы; өзін-өзі қорғаудың әр түрлі психологиялық реакциялары, т.б.; ғылыми-зерттеу қызметі; сондай-ақ дарындылықтың әр түрінің болуы.

Сонымен, жалпы айтқанда, дарынды жасөспірім — бір немесе бірнеше тұлғалық бағыттарында көрнекті қабілеттері немесе әлеуеті бар 12-14 жас аралығындағы жеке тұлға.

Дарынды жасөспірімнің 1990-шы жылдарға дейінгі және қазіргі уақыттағы ерекшеліктерін салыстырмалы талдау дарындылық туралы түсінік пен оны қолдауға көзқарастардағы өзгерістерді көрсетеді (1-кесте).

Бұл өзгерістер ғылыми теориялардың, педагогикалық практиканың дамуымен және әлеуметтік трансформациялармен байланысты болуы мүмкін.

1 - кесте

Дарындылық зерттеулерін салыстыру

Дарындылық зерттеулері	Дарынды жасөспірімдердің анықтамалары
Эдвард Торндайк (1920 жж.): интеллектпен және дарындылықпен айналысып, жоғары танымдық қабілеті дарындылықтың негізгі көрсеткіші екенін дәлелдеді	Дарындылық негізінен интеллектуалдық тесттер бойынша жоғары нәтижелер ретінде қарастырылды. Аса маңызды сипаттамалар жоғары IQ, аналитикалық дағдылар, академиялық табыстылық болды. Дарынды балаларды анықтау тәсілдері интеллект тестілері мен оқу жетістіктеріне баса назар аудара отырып, тар мағынада қарастырылды, бұл дарындылықты түсінуді шектеді
Луис Термэн (1930 жж.): өзінің «Интеллекті өлшеу» классикалық шығармасында дарынды балаларды, әсіресе, шкаланың жоғарғы 1-2 % жоғары IQ барлар деп анықтады	Дарындылық қазіргі кезде академиялықтан шығармашылық пен әлеуметтік салаға дейінгі түрлі салаларда аса көрнекті қабілеттердің болуы деп түсініледі. Теорияларда дарындылықтың негізгі компоненттері ретінде мотивация мен шығармашылыққа баса назар аударылды. Бұл табыс танымдық қабілеттерге ғана емес, мақсаттарға жетуге ұмтылуға және жаңашылдыққа қабілеттілікке де байланысты екенін түсінумен түсіндіріледі. Осы теорияларда эмоциялық тұрақтылық, әлеуметтік ортаға бейімделу және психоэмоциялық әл-ауқат сияқты дарынды жасөспірімдердің дамуының әлеуметтік және эмоциялық аспектілері де ескеріледі
Джозеф Рензулли (1978): өзінің «Дарындылықтың үш сақиналы тұжырымдамасы» моделінде Рензулли дарындылықты жоғары қабілет, жоғары мотивация, шығармашылықтың үйлесімі ретінде анықтайды	
Говард Гарднер (1983): өзінің бірнеше интеллект теориясында интеллекттің әр түрін (вербальды, логикалық-математикалық, кеңістіктік және т.б.) ажырата отырып, дарындылықты кеңірек түсінуді ұсынды. Оның «Frames of Mind» атты еңбегі дарындылықты интеллекттің әр түрін қамтитын сан қырлы құбылыс ретінде түсінуіне әсер етті	
Роберт Штернберг (1985 жыл): аналитикалық, шығармашылық, практикалық интеллекті қамтитын триархиялық интеллект теориясын жасады. Оның көзқарасы танымдық қабілеттердің ғана емес, сонымен қатар білім мен шығармашылықтың іс жүзінде қолданылуының да маңыздылығын баса айтады	

Крейг Брейвотер пен Кортни Беллдің «Дарындылық және эмоциялық реттеу: әдебиетке шолу» (2020) мақаласындағы эмоциялық дағдылар мен өзін-өзі реттеу қабілеті дарынды жасөспірімдердегі академиялық және шығармашылық жетістікпен қалай байланысты болуы мүмкін екендігін зерттейді	2020 жылға дейін дарындылық туралы түсінік көп қырлы болып, интеллект пен қабілеттердің әртүрлі түрлерін дамытуға, сондай-ақ дарынды жасөспірімдердің эмоциялық және әлеуметтік дамуына бағдарланған.
«Дарынды студенттерді қолдаудағы инклюзивті білім берудің рөлі» (2020) атты мақаласында Стивен С. Смит пен Линда Х. Парк инклюзивті білім беру мен сараланған оқыту дарынды оқушыларға толық әлеуетке жетуге қалай көмектесе алатынын талқылайды	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
Говард Гарднердің бірнеше интеллект теориясының ықпалы әлі күнге дейін өзекті. «Еселі интеллект: ХХІ ғасырдағы теория мен қолдану» (2020) мақаласында Роберт Дж. Ричардсон Гарднер ұсынған интеллекттің әр түрін білім беру контекстерінде дарынды жасөспірімдерді қолдау үшін қалай қолдануға болатынын зерттейді	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
«Шығармашылық пен дарындылық: қарым-қатынасты зерттеу» (2020) мақаласында Лисетт Дженкинс пен Майкл Ли шығармашылық пен дарындылықтың өзара байланысын және жасөспірімдерде шығармашылық ойлауды қандай білім беру тәжірибесі ынталандыра алатынын талдайды	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
«Психикалық денсаулық және дарынды студенттер: сын-тегеуріндерді түсіну» (2020) мақаласында Андреа Кларк пен Стивен Томпсон стресс пен эмоциялық проблемалардың дарынды оқушыларға қалай әсер ететініне және психотерапевтік іс-шаралардың олардың дамуына қалай көмектесе алатынына қарайды.	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
«Дарындылықты тәрбиелеудегі ата-аналар мен тәрбиешілердің рөлі» (2020) атты кітабында Джейн Э. Миллер мен Дэвид Ким ата-аналар мен мұғалімдерге дарынды оқушыларды тиімдірек қолдауға қандай стратегиялар көмектесе алатынын зерттейді	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
Эмили Роджерс пен Томас Н. Ричардс «Дарынды білім беруді қолдау технологиясы» (2020) мақаласында дарынды оқушыларды неғұрлым дербестендірілген оқыту мен дамыту үшін сандық құралдар мен интернет-ресурстарды қалай пайдалануға болатынын талқылайды	2020 жылы жасөспірімдердің дарындылығы жөніндегі зерттеулер де танымдық қабілеттерден эмоциялық және әлеуметтік дамуды қоса алғанда, неғұрлым күрделі аспектілерге дейін кеңейгенін көрсетті. Бұл зерттеулер олардың бірегей қажеттіліктері мен әлеуетін ескере отырып, дарынды жасөспірімдерді қолдау мен дамытудың неғұрлым кешенді және тиімді тәсілдерін жасауға көмектеседі.
Инновациялық білім беру бағдарламалары мен олардың дарынды жасөспірімдердің дамуына әсері талданады. «Дарынды жасөспірімдерге арналған инновациялық білім беру бағдарламалары: жаһандық перспектива» (2020) мақаласында Клаудия Вонг пен Марк Эдвардс әлемнің түрлі білім беру бағдарламаларына шолу жасап, олардың дарынды оқушылардың дамуына әсерін ұсынады	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.
Джессика С. Мейерс мен Майкл Д. Грин өздерінің «Дарынды жасөспірімдердегі когнитивтік және эмоциялық дамуды ықпалдастыру: жан-жақты модель» (2021) атты мақаласында танымдық дамудың дарынды жасөспірімдердегі эмоциялық аспектілермен қалай байланысты екенін зерттейді. Олар біртұтас дамуды қолдау үшін эмоциялық реттеу мен өзін-өзі тану мәселесін қарастырудың маңыздылығына баса назар аударды	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.
Кайтлин Браун мен Райан Фостер «Эмоциялық тұрақтылық пен дарындылық: қиылысуды түсіну» (2022) атты мақаласында эмоциялық тұрақтылықтың дарынды жасөспірімдердің дамуына қалай әсер ететінін талдайды. Зерттеу барысында эмоциялық әл-ауқатты қолдау әлеуетті ашуға қалай ықпал ете алатынына баса назар аударылады	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.
Томас Харт пен Дженнифер Мур өздерінің «Дарынды жасөспірімдерді біртұтас дамыту технологиясын пайдалану» (2022) атты мақаласында қазіргі заманғы технологияның дарынды жасөспірімдердің біртұтас дамуын қалай қолдай алатынын зерттейді. Олар танымдық және эмоциялық дамуды қолдау үшін білім беру технологиялары мен цифрлық құралдарды қолдану мәселесін қарастырады.	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.
Александра Хоук пен Джеймс А. Ли өздерінің «Дарындылыққа әлеуметтік және мәдени әсерлер: біртұтас перспектива» (2023) атты мақаласында әлеуметтік және мәдени контекстердің дарындылықтың дамуына қалай әсер ететінін зерттейді. Олар қоршаған ортаның, оның ішінде отбасылық және мәдени факторлардың, пішіндердің және дарындылықтың қалай сақталатынын қарастырады	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.
Линда Чанг пен Майкл Ким «Дарынды жасөспірімдерді зерттеудегі әдіснамалық жетістіктер: біртұтас тәсіл» (2023) атты мақаласында дарынды жасөспірімдерді зерттеудегі жаңа әдіснамалық тәсілдерді талдап, дамудың танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілері туралы сандық та, сапалық та деректерді қамтитын кешенді әдістерге назар аударды	2020-2024 жылдар аралығындағы жасөспірімдердің дарындылығын зерттеу дарынды жасөспірімдерді түсіну мен қолдаудың біртұтас тәсіліне баса назар аударды. Бұл зерттеулер дарынды оқушылардың неғұрлым толық және тиімді дамуы үшін танымдық, эмоциялық, әлеуметтік аспектілерді ықпалдастырудың маңыздылығын көрсетеді, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени факторлардың осы процеске әсерін зерттейді. Сонымен дарынды жасөспірімнің тұтас дамуын зерттеу қажеттігін ұсынады.

Дэниел Мартин мен Элизабет О'Коннор «Дарынды оқушылардың біртұтас дамуын қолдаудың практикалық стратегиялары» (2024) атты мақаласында дарынды жасөспірімдердің біртұтас дамуын қолдауға бағытталған мектептер мен оқу орындары үшін практикалық ұсыныстар ұсынады. Бұл ұсынымдар дамудың барлық аспектілерін ескеретін қолайлы білім беру орталары мен бағдарламаларын құруды қамтиды	
---	--

Осылайша, дарынды жасөспірімдердің ерекшеліктерін салыстырмалы талдау әр кезеңдегі ғалымдардың көзқарасы бойынша дарындылық туралы көзқарастар мен идеялардың уақыт өте келе қалай өзгергенін анықтауға көмектеседі. Төменде әр түрлі дәуірлер мен теориялық тәсілдердің (2-кесте) ғалымдарының пікірі бойынша дарынды жасөспірімдердің негізгі сипаттамалары берілген.

Дарындылықтың сипаттамалары және оны қарастырудың тәсілдемелері

№	Зерттеушілер	Сипаттамалар	Негізгі ерекшеліктері	Шектеулер
Классикалық тәсілдемесі				
1	Эдвард Торндайк (1920)	Ол дарындылықты жалпы интеллектуалдық қабілеттер мен дағдылар арқылы айқындады	Жалпы интеллектуалдық қабілеттердің, аналитикалық дағдылардың жоғары деңгейі	Шығармашылыққа және жеке мүдделерге жеткіліксіз көңіл бөліну
2	Луис Термэн (1930)	Стандартталған IQ сынақтары арқылы өлшенетін интеллекттің жоғары деңгейі. Термэн дарындылықтың негізгі көрсеткіші ретінде танымдық қабілеттерге баса назар аударды	Интеллектке, академиялық табысқа, аналитикалық дағдыларға арналған тесттерде жоғары нәтижелерді диагностикалау	Дарындылықтың негізгі белгісі ретінде интеллектке назар аудару тар мағынаны көрсетеді, эмоциялық және әлеуметтік аспектілерге жеткіліксіз көңіл бөліну
Дарындылық туралы идеяларды кеңейту көзқарасы				
3	Джозеф Рензулли (1978)	Жоғары қабілетті, шығармашылық пен мотивацияны біріктіретін үш сақиналы модель	Танымдық қабілеттердің, шығармашылық пен мотивацияның үйлесімі. Осы компоненттердің өзара іс-қимылына баса назар аударылады	Әлеуметтік және эмоциялық аспектілерге жеткіліксіз көңіл бөліну
4	Говард Гарднер (1983)	Бірнеше интеллект теориясы. Дарындылық деп интеллекттің әр түрлі салаларында (вербалды, логикалық-математикалық, кеңістіктік, т.б.) аса көрнекті қабілеттердің болуы түсініледі	Интеллекттің сан алуан түрлері, жеке дара күшті жақтарына, шығармашылыққа баса назар аударылады	Тәсілдердің кеңеюіне қарамастан, теория танымдық және эмоциялық аспектілердің өзара әрекеттесуін жеткілікті қарастырылмағанда
5	Роберт Стернберг (1985)	Триархиялық интеллект теориясы. Дарындылыққа аналитикалық, шығармашылық, практикалық интеллект жатады	Өртүрлі интеллект түрлерінің үйлесімі, білімді практикалық қолдануға баса назар аудару	Эмоциялық және әлеуметтік дамудың маңыздылығын ескерілмегендігі
Кешенділік тәсілдемесі				
6	Джейн Ходжкинс және Ричард Грэм (2005)	Зерттеулерде дарынды жасөспірімдердің эмоциялық реттелуі мен әлеуметтік интеграциясына баса назар аударылады	Табысты даму үшін эмоциялық әл-ауқат пен әлеуметтік бейімделудің маңыздылығы	Бұл тәсіл біртұтас дамудың барлық аспектілерін қамтымайды
7	Эрика Кларк және Питер Уилсон (2010)	Дарынды жасөспірімдердің әлеуметтік-мәдени ықпалдастығы саласындағы зерттеулер	Дарындылықтың дамуына мәдени-әлеуметтік контекстің ықпалы. Білім беру ортасындағы бейімделу	Практикалық қолдану бойынша егжей-тегжейлі ұсынымдардың болмауы

Тұтастылық тәсілемесі				
8	Джессика С. Мейерс және Майкл Д. Грин (2021)	Танымдық және эмоциялық дамудың интеграциясы, дарындылықтың кешенді моделін құру	Эмоциялық реттеуді және өзін-өзі тануды дарындылықты сақтаудың негізгі факторлары ретінде ескеру	Білім беру жүйелерінде практикалық енгізу үшін қосымша зерттеулердің қажеттілігі
9	Александра Хоук және Джеймс А. Ли (2023)	Дарындылықтың дамуына әлеуметтік және мәдени әсері	Дарындылықты қалыптастыру мен қолдаудағы әлеуметтік-мәдени контекстің рөлі	Қолдаудың нақты әдістері жеткілікті дәрежеде егжей-тегжейлі баяндалмаған
10	Сара Рейно және Лоренс Ричардсон (2021)	Дарынды жасөспірімдерді дербестендірілген оқыту және қолдау	Танымдық, эмоциялық және әлеуметтік аспектілерді ескеретін бейімделген тәрбиелік тәсілдер. Тұлғаны біртұтас түсіну	Бұқаралық білім беру саласындағы дербестендірілген бағдарламаларды іске асырудағы қиындықтар

Т.Н. Галич [4], Н.В. Мешкова мен М.Ю. Кондратьев [5] еңбектері негізінде, біртұтастылық тәсілдеме негізінде дарынды жасөспірімдермен жұмыс жасаудағы әлеуметтік педагогтың негізгі рөлдері көрсетілген кестені ұсынамыз (3-кесте), олардың әрқайсысы жан-жақты дамуы мен жақсы өмір сүруіне ықпал етеді.

3 - кесте

Әлеуметтік педагогтың негізгі рөлдері

Әлеуметтік педагогтың рөлдері	Қысқаша сипаттамасы
Әлеуметтік қолдау	Дарынды жасөспірімдердің әлеуметтік ортаға бейімделуіне және олардың коммуникативті дағдыларын дамытуға көмектесу
Эмоциялық қолдау	Эмоциялық интеллект, стресті басқару және өзін-өзі реттеуді дамытуға қолдау көрсету
Білім берудегі қолдау	Дарындылық пен қабілеттерді дамыту үшін қосымша білім беру ресурстары мен бағдарламаларын ұйымдастыру
Кеңес беру	Ата-аналар мен мұғалімдерге дарынды жасөспірімдердің қажеттіліктері мен ерекшеліктері туралы кеңестер беру
Психологиялық көмек беру	Психологиялық мәселелер мен жанжалды жағдайларды шешуге көмек көрсету

Н.В. Мешкова мен М.Ю. Кондратьев дарынды жасөспірімдермен әлеуметтік педагог жұмысының күрделілігі мен көп қырлылығын сипаттайды. Дарынды жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың маңыздылығына, сондай-ақ мұндай жасөспірімдермен жұмыс істеудің мамандандырылған тәсілдері мен әдістерін құру қажеттілігіне ерекше назар аударылады. Сонымен қатар, авторлар жасөспірімдердің дарындылығын дамыту мен қолдаудың маңыздылығын, сондай-ақ олардың дамуы мен әлеуметтік бейімделуіне қолайлы жағдай жасаудың маңыздылығын атап көрсетеді [5].

Әлеуметтік педагогтар дарынды жасөспірімдерді қолдауға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық бағдарламаларды әзірлеуге және іске асыруға белсене қатысады, бұл өз кезегінде мамандандырылған білім беру стратегияларын құруды, сондай-ақ жасөспірімдердің бірегей қажеттіліктері мен қабілеттерін қанағаттандыру үшін жеке қолдау мен ресурстарды қамтамасыз етуді талап етеді.

Дарынды жасөспірімдердің жеделдетілген психикалық дамуы және проблемаларды шешуге шығармашылық көзқарас сияқты психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, шығармашылық қызметтің әртүрлі нысандары бар арнайы білім беру кеңістігі құрылады. Арнайы білім беру кеңістігінде оқу студияларының, пікірсайыс клубтары мен ғылыми жобаларды қорғау жұмыстары қамтылады. Мақсаты — оқушылардың әлеуетін көрсету және дамыту үшін әлеуметтік-педагогикалық жағдайларды жасау [6, 27].

Жеке дарындылық адам даралығының көп қырлы көрінісі ретінде қарастырылады, ол адамның бүкіл өмірі барысында дамиды. Осы анықтаманы ескере отырып, біз дарынды жасөспірімдерді жан-жақты, біртұтас тұлға ретінде зерттеу барысында олардың дамуының келесі бағыттарына назар аударамыз:

1. Рухани-адамгершілік саласын дамыту (оқушы тәрбиелілігі).

2. Интеллектуалдық саланы дамыту (білім беру стандарты мен оқу бағдарламасының талаптарын орындау тиімділігі, оқушының функционалдық сауаттылығы, психикалық (эмоциялық) даму деңгейі). Дарынды жасөспірімдердің қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін оқу бағдарламалары мен әдістемелерін жүйелі түрде жаңарту және бейімдеу.

3. Тұлғалық және тұлғааралық сфераны дамыту (дарынды оқушының тұлғалық және тұлғааралық ерекшеліктері, олардың өзін-өзі анықтау мен өзін-өзі жүзеге асыруы, әлеуметтік даму деңгейі).

4. Физикалық сфераны дамыту (оқушының психофизикалық дайындығы, денсаулығы).

Орта мектептің дарынды жасөспірімдерінің тұтас дамуының құрылымдық компоненттері 4-ші кестеде берілген.

4 - кесте

Дарынды оқушылардың тұтас дамуының құрылымдық компоненттері

№	Даму бағыттары	Мотивациялық-құндылықтық компоненті	Когнитивті компонент	Мінез-құлық компоненті
1	Рухани-адамгершілік саласы (тәрбиелілік)	Өмірде жалпы адамзаттық құндылықтарды ұстануға, жауапкершілік, әділдік, тәртіптілік, сезімталдық, төзімділік және т.б. сияқты жағымды қасиеттерді дамытуға ұмтылады	Жалпы адамзаттық құндылықтар мен моральдық нормалардың мәнін түсінеді. Адам бойындағы жағымды қасиеттер, сонымен қатар жағымсыз қасиеттердің көрінісі, әртүрлі адамдық эмоциялар туралы түсініктері бар	Моральдық мінез-құлық ережелері мен нормаларын сақтайды және қолданады. Ол жалпы адамзаттық құндылықтарға сәйкес әрекет етуді біледі және бойында жағымды қасиеттерді дамытуға тырысады
2	Зияткерлік сала (оқуға ынталығы)	Жаңа білімді, фактілерді, құбылыстарды, заңдылықтарды игеруге, білімді меңгеру әдістерін меңгеруге бағыттылық мотивтері бар оқу мазмұнына байланысты жетістікке жету мотивтерінің болуы. Шығармашылық, ізденімпаздық және әлеуметтік маңызды іс-әрекеттерге қатысуға деген ұмтылыстың болуы	Интеллектуалдық потенциалды, айқын қабілеттерді, дербестікті, ойлаудың өзіндік ерекшелігін, проблемалық мәселелерді шешу қабілетін ашу және дамыту қажеттілігін түсінеді. Шығармашылық, ізденіс және әлеуметтік маңызы бар іс-әрекеттерге қатысудың маңыздылығын түсінеді	Білімнің жоғары деңгейін, жалпы ғылыми іскерлік пен дағдыны көрсетеді. Танымдық қажеттілікті саналы деңгейде қанағаттандырады. Рефлексиялық, креативті ойлауды меңгереді, шығармашылық және зерттеу іс-әрекетінің әдістерін меңгереді
3	Жеке және тұлғааралық сала (жеке маңызды қасиеттер)	Басқалармен жағымды қарым-қатынас жасауға, бос уақытын тиімді ұйымдастыруға ерік-жігері күшті. Отбасындағы, мектептегі және қоғамдағы рөлін және өз міндеттерін орындауға ұмтылысы бар. Құрбыларымен және ересектермен оң тұлғааралық қарым-қатынас орнатуға мүдделі	Жеке демалысты тиімді ұйымдастыру қажеттілігін түсінеді. Отбасындағы, мектептегі және қоғамдағы рөлін және өз міндеттерін орындаудың маңыздылығын түсінеді. Құрбыларымен және ересектермен жағымды тұлғааралық қарым-қатынастың маңыздылығын түсінеді	Басқалармен жағымды қарым-қатынас орнатады. Отбасы мен қоғамдағы рөлін, күнделікті міндеттерін орындайды. Адамдармен жағымды қарым-қатынас орнатуға және жеке бос уақытын тиімді өткізуге қабілетті. Жауапты, сабырлы, достық, тәртіпті

4	Психофизи-калық сала (физикалық дайынды-ғы)	Салауатты өмір салтын ұстануға, рухани, эмоциялық және физикалық денсаулық арасындағы үйлесімділікті сақтауға күшті ерік-жігері бар	Дене, эмоциялық және рухани денсаулық үйлесімділігінің маңыздылығын, салауатты өмір салтының маңыздылығын түсінеді	Өзін-өзі дамытумен және салауатты өмір салтын ұстанумен айналысады. Рухани, эмоциялық және физикалық денсаулық арасындағы үйлесімділікті сақтау ережелерін сақтайды
---	---	---	--	---

Дарынды жасөспірім тұлғасының жан-жақты дамуы оның барлық құрамдас бөліктерін тұтас есепке алуды және өзара байланыстыруды талап етеді. Дарынды жасөспірім тұлғасының жан-жақты дамуының мотивациялық-құндылықтық компонентін диагностикалау үшін жалпы адамзаттық құндылықтар бойынша оқушыларға арналған сауалнаманы [7], жасөспірімнің мотивациясын зерттеу әдісін қолдандық [8].

Рухани қабілеттер жеке тұлғаның интеллектісі мен рухани болмысының ажырамас көрінісі болып табылады және өзінің ең жоғарғы көрінісінде жасөспірімнің дарындылығын сипаттайды [9]. О. Вайнгер адам өзін-өзі тану арқылы өзін жақсы түсіне алады және басқаларды түсінуге ұмтылуы керек деп тұжырымдайды. Мотивациялық-құндылықтық компонент (рухани-адамгершілік жетілдіруге ұмтылыс) дарынды жасөспірім тұлғасының өзегін құрайды. Ол жағымды әрекеттерді орындауға бағытталған іс-әрекеттің мотивтерін, сондай-ақ жалпы адамзаттық құндылықтарға бағдарлануын анықтауға мүмкіндік береді. Р.А. Мұқажанова және Г.А. Омарова мәңгілік жалпы адамзаттық құндылықтар білім мазмұнының орталық өзегін құрайтын негізі болуы керек деген пікірді білдіреді [6, 7]. Осы тұрғыда жеке тұлғаны анықтау және өзін-өзі дамыту қағидасы бойынша оқушылардың рухани мүмкіндіктерін ашып, олардың өзін-өзі тануына және ішкі жан дүниесінің сұлулығын аяқандаймыз.

Мотивацияның динамикалық тәсілі бойынша Т.О. Гордеева, жасөспірім тұлғасының мотивациялық сферасындағы сапалық та, сандық та өзгерістерді бақылауға болатынын көрсеткен [10]. Сондықтан біз Т. Элерстің табыс мотивациясын диагностикалау әдісін қолдандық. Хекхаузеннің (Heckhausen, 1999) анықтамасы бұл әдіс жеке тұлғаның жетістікке жетуге қаншалықты ынталы екенін бағалауға арналған. Сауалнамада респондент «иә» немесе «жоқ» деп жауап беруі керек (41 мәлімдеме бар).

Нәтижелер және олардың талқылауы

Дарынды оқушылардың тұтас дамуының мотивациялық-құндылықтық компонентінің нәтижелері 5-ші кестеде берілген.

5 - кесте

Астана қаласындағы дарынды оқушыларға арналған мектеп және № 73 мектеп-лицей оқушыларының рухани-адамгершілік саласының даму деңгейінің (мотивациялық-құндылықтық компоненті) жиынтық кестесі (пайызбен)

№	Деңгей	Жалпы адамзаттық құндылықтардың мәнін түсіну	Табысқа жету үшін мотивация	Жалпы нәтиже	Жалпы адамзаттық құндылықтардың мәнін түсіну	Табысқа жету үшін мотивация	Жалпы нәтиже
		Тәжірибелік топ Дарынды оқушыларға арналған мектеп			Бақылау тобы № 73 мектеп-лицей		
1	Жоғары	44	46,1	45,1 %	36	53	44,5
2	Орташа	46,5	39	42,7 %	41	24	32,5
3	Төменгі	9,5	14,9	12,2 %	23	23	23
Барлығы — 100 %				Барлығы — 100 %			

Жалпы, эксперименттік мектепте мынадай жағдай байқалады: оқушылардың 47 %-ы рухани-адамгершілік саласының дамуының жоғары деңгейін, 43 %-ы — орташа деңгейді көрсетеді, ал оқушылардың 10 %-ында ғана даму деңгейі төмен.

Дарынды жасөспірім тұлғасының жан-жақты дамуының когнитивтік құрамдас бөлігі рухани-адамгершілік нормаларды білу деңгейін бағалауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім беру стандарты мен оқу жоспарларының талаптарын орындау тиімділігін талдау, яғни оқытудың жетілу

деңгейін бағалауды да жоспарлауға мүмкіндік береді. Дарынды жасөспірім тұлғасының жалпы дамуындағы когнитивті компонентті талдау үшін біз «Мінез-құлықтың моральдық нормаларына қатынасы» тесті мен жасөспірімдердің жетілуін бағалау әдістемесін қолдандық. Оқытудың дамуын талдау үшін біз дарынды жасөспірімдерді мектептегі пәндердің белгілі бір цикліне бейімділігін ескере отырып анықтауға арналған ақыл-ой дамудың мектеп тестісін (АДМТ) қолдандық. Дарынды жасөспірімдерге арналған мектеп оқушыларының білім беру стандарттары мен бағдарламаларына сәйкес оқу материалын қаншалықты меңгергенін бағалау үшін біз оқыту деңгейін өлшеу әдістемесін (ОӨЖ) қолданамыз. Бұл тәсіл оқу материалын меңгерудегі табыс дәрежесін бағалауға мүмкіндік береді.

К. Симонов құрастырған формула негізінде дайындық деңгейін өлшеу әдістемесін қолданамыз (6-кесте).

6 - кесте

Астана қаласындағы дарынды оқушыларға арналған мектепте және № 73 мектеп-лицейде оқушылардың дайындық деңгейінің (оқушының тұтас дамуының танымдық компоненті) жиынтық кестесі (пайызбен)

№	Деңгей	Мінез-құлықтың моральдық стандарттарына қатынасы	Оқушының оқуы	Жалпы нәтиже	Мінез-құлықтың моральдық стандарттарына қатынасы	Оқушының оқуы	Жалпы нәтиже
		Тәжірибелік топ. Дарынды балаларға арналған мектеп			Бақылау тобы № 73 мектеп-лицей		
1	Жоғары	62 %	38,5 %	50,3 %	38 %	30 %	34 %
2	Орташа	31,6 %	43,6 %	37,6 %	35 %	44 %	39,5 %
3	Төменгі	6,4 %	17,9 %	12,1 %	27 %	26 %	26,5 %
Барлығы — 100 %				Барлығы — 100 %			

Алынған деректер көп жағдайда дарындыларға арналған эксперименталды мектептегі экспериментке қатысушылардың дайындық дамуының жоғары немесе орташа деңгейімен сипатталатынын көрсетеді, яғни сәйкесінше 48,3 % және 37 %. Сауалнамаға қатысқан оқушылардың 14,7 % -ының ғана дайындық деңгейі төмен.

Мінез-құлық компоненті дарынды жасөспірім тұлғасының жалпы дамуындағы компонент ретінде оның адамгершілік мінез-құлығының қаншалықты дұрыс қалыптасқанын бағалауға мүмкіндік береді. Бұған оның іс-әрекетіндегі моральдық нормалардың сәйкестігі немесе бұзылуы жатады. Адамгершілік мінез-құлықтың даму деңгейін анықтау үшін Н.П. Капустин және М.И. Шилов әзірлеген «Білім деңгейін анықтау» әдісін қолдандық. Дарынды жасөспірім тұлғасының жалпы дамуындағы мінез-құлық компонентін зерттеу үшін ата-аналар мен мұғалімдердің қатысуымен оқушының тұлғааралық ерекшеліктерін бағалауға бағытталған әдістері қолданылды.

Дарынды оқушылардың физикалық денсаулығын бағалаудың кешенді жүйесін төрт негізгі критерийге сүйене отырып қолданамыз: функционалдық бұзылулардың және (немесе) созылмалы аурулардың болуы немесе болмауы (патологиялық процестің клиникалық нұсқасы мен фазасын ескере отырып); организмнің негізгі жүйелерінің функционалдық жағдайының деңгейі; дененің қолайсыз сыртқы әсерлерге төзімділік дәрежесі; қол жеткізілген даму деңгейі және оның үйлесімділік дәрежесі (7-кесте).

7 - кесте

Эксперименттік және бақылау топтарындағы дарынды жасөспірімнің тұтас дамуының мінез-құлық компонентінің даму деңгейінің жиынтық кестесі (пайызбен)

№	Деңгей	Тәрбиелілік	Тұлғааралық қарым-қатынас ерекшеліктері	Дене дайындығы	Жалпы нәтиже	Тәрбиелілік	Тұлғааралық қарым-қатынас ерекшеліктері	Дене дайындығы	Жалпы нәтиже
		Тәжірибелік топ Дарынды оқушыларға арналған мектеп				Бақылау тобы № 73 мектеп-лицей			
1	Жоғары	30 %	40 %	35 %	34 %	53 %	33 %	55 %	47 %
2	Орташа	54,9 %	58,5 %	56,7 %	52 %	24 %	34 %	32 %	30 %
3	Төменгі	15,1 %	1,5 %	8,3 %	14 %	23 %	33 %	13 %	23 %
Барлығы — 100 %					Барлығы — 100 %				

Мұғалімдердің дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеу қабілетін бағалау үшін А.И. Доровскийдің әдісін қолдандық (Абулханова-Славская, 1983) [11]. Зерттеуге дарынды балаларға арналған мектептің 10 мұғалімі қатысты. Тест нәтижелері жалпы орташа бағамен 40 балл деңгейін көрсетті. 24-48 ұпай жинаған мұғалімдер дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділік танытады. Дегенмен, олар қосымша ресурстарды және интеллектуалдық процесте белсенді өзін-өзі реттеуді талап етеді. Сондықтан оқушылардың шығармашылық қызығуы үшін назар аударатын объектілерді дұрыс таңдау маңызды. Дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділігін жоғары деңгейде көрсеткен мұғалімдердің мүмкіндіктері зор. Олар шығармашылық белсенділікті ынталандыруға және оқушылардың шығармашылық әрекетінің әртүрлі формаларын қолдауға қабілетті.

А.И. Доровский бойынша мұғалімдердің дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділіктерінің көріну деңгейі (8-кесте).

8 - к е с т е

А.И. Доровский әдісі бойынша тестілеу нәтижелерінің жиынтық кестесі

Мұғалімдердің дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділігінің жоғары деңгейі	Мұғалімдердің дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділіктерінің орташа деңгейі	Мұғалімдердің дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге бейімділігінің төмендігі
1	2	3
40 %	60 %	
4 мұғалім	6 мұғалім	

Дарынды оқушыларды дамыту бойынша мұғалімдерге ұсыныстар:

- Дарынды жасөспірімдермен жұмысты әрбір оқушының жеке қажеттіліктері мен қабілетіне қарай жоспарлау олардың дарындылығын тиімді дамытуды қамтамасыз етеді.

- Дарынды жасөспірімдердің дербестігін қалыптастыру және дамыту. Дербестікті дамытуды қолдау дарынды оқушылардың сыни ойлауын, шешім қабылдауын, өзін-өзі ұйымдастыруын дамытуға мүмкіндік береді.

- Оқушыларды бірнеше баламалы нұсқада жүйелі оқу тапсырмасын орындауға үйрету. Бұл әдіс шығармашылық ойлауды ынталандыруға және мәселелерді шешудің әртүрлі жолдарын іздеу қабілетін дамытуға көмектеседі.

- Дарынды жасөспірімдердің физикалық және адамгершілік дамуына назар аудару. Тұлғаның когнитивті ғана емес, эмоционалдық және физикалық аспектілерін дамыту туралы ұмытпау керек.

- Әрбір оқушының жеке ерекшеліктерін түсіну оқу процесін оның қажеттіліктеріне бейімдеуге мүмкіндік береді.

- Сыныптан тыс уақытта дарындылықты дамытуға жағдай жасау, кестедегі жүктемені азайту және дарынды жасөспірімдермен топтық және жеке жұмыстарға көбірек сағат бөлу. Қосымша үйірмелер, жобалар мен іс-шаралар дарынды жасөспірімдердің дарындылығы мен қызығушылықтарын қосымша дамытуға мүмкіндік береді.

- Дарынды оқушылардың танымдық және шығармашылық қабілеттерін дамыта отырып, проблемалық зерттеу әдісін қолдану.

- Жоғары қиындық деңгейінде оқыту және әртүрлі проблемалық тапсырмаларды қолдану.

Дарынды жасөспірімдердің жан-жақты дамуына алғашқы мониторингі нәтижесінде біз дарынды жасөспірімдерге арналған мектептің оқу-тәрбие процесінде әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасын жүзеге асырудың тиімділігін арттыру үшін келесі ұсыныстарды ұсынамыз:

- Мониторингтің қорытынды кезеңін (демалыс күндерін) өткізу. Мұғалімдер мен мектеп әкімшілігінің қатысуымен нәтижелерді талқылауды өткізу. Дарынды оқушылармен жұмыс жүргізудің бағдарламасы мен әдістерін одан әрі жетілдіру бойынша қорытындылар мен ұсыныстарды тұжырымдау.

- Мектепте мұғалімдерге зерттеу әдістерін қолдану және оның нәтижелерін өңдеу бойынша семинарлар ұйымдастыру. Мұғалімдерге жаңа әдістерді сәтті игеру үшін қажетті оқу материалдары мен ресурстарға қолжетімділікті қамтамасыз ету.

- Әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасын іске асыратын мұғалімдердің біліктілігін арттыру нысандарын әртараптандыру, жергілікті жерде әдістемелік көмек көрсетуді қамтамасыз ету, онлайн семинарлар ұйымдастыру және т.б. Бұл шаралар мұғалімдердің кәсіби шеберлігін жүйелі

түрде дамытуды қамтамасыз етуге және дарынды оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасының сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Дарынды жасөспірімдермен жұмысты әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасын жүзеге асыру бойынша қалыптастырушы эксперименттің нәтижелерін қарастырайық. Әлеуметтік педагог жұмыс жоспарының негізгі мақсаты — дарынды оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасының орындалуын қамтамасыз ету. Әлеуметтік педагог келесі міндеттерді шешуі керек:

- оқушылардың рухани, интеллектуалдық және тұлғалық қасиеттерін диагностикалау;
- дарынды жасөспірімдердің әлеуетін анықтау және оны дамыту үшін әлеуметтік-эмоциялық тұрғыдан қолайлы жағдай жасау;
- дарынды оқушыларды дамыту, оқыту және әлеуметтендіру мәселелері бойынша ата-аналар мен мұғалімдерге кеңес беру және қолдау көрсету.

Жұмыс жоспарын орындау барысында әлеуметтік педагог педагогикалық диагностика нәтижелерін талдау негізінде мұғалімдермен бірлескен түзету жұмыстарын жүргізеді және дарынды жасөспірімдермен өзара әрекеттесу бойынша мұғалімдер мен ата-аналарға ұсыныстар береді.

Дарынды оқушыларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыс жоспары (9-кесте).

9 - кесте

Дарынды оқушыларға әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бойынша жұмыс жоспары

Мерзімі	Әлеуметтік-педагогикалық шаралар кешені
Тамыз	Дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеудің нормативтік-құқықтық базасын зерделеу, дарынды жасөспірімдердің деректер қорын қалыптастыруды бастау
	Дарындылар мектебінің құқықтық базасын әзірлеу және түзету: дарынды жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасы
	Педагогикалық кеңестердің тақырыптары мен мазмұнын әзірлеу
	<ul style="list-style-type: none"> • дарынды жасөспірімдермен жұмыс циклограммалары; • дарынды жасөспірімдерге арналған мектептің тұтас оқу-тәрбие процесінің сызбалары мен кестелері
	Күн тәртібіндегі мектептің әдістемелік кеңесінің отырысы: «Оқушылардың ғылыми жобаларының тақырыптарын бекіту»
Қыркүйек-қазан	Мектеп оқушыларының рухани, интеллектуалдық, тұлғалық қасиеттерін дамытудың әлеуметтік-педагогикалық мониторингі
Қыркүйек-қазан	«Жасөспірімдердің дарындылығын зерттеудің педагогикалық негіздері» тақырыбындағы әдістемелік семинар
	Дарынды жасөспірімдермен жеке және топтық консультациялар жүргізу тұлғашылық және тұлғааралық мәселелерді шешуге, жеке даму жолын таңдауға көмектесуге, әлеуметтік бейімделу процесін қолдауға және алаңдаушылықты жоюға бағытталған
	Осы зерттеу материалдарын дарынды жасөспірімдермен жеке жұмыс картасына енгізу
Қараша-желтоқсан	Тренингтер мен түзету сабақтарын ұйымдастыру интеллектуалдық қабілеттерін дамытуға, коммуникативті дағдыларды жетілдіруге, қоғамда табысты бейімделуге және оқушылардың шығармашылық әлеуетін ашуға бағытталған
	Зерттеу нәтижелері, психологиялық ерекшеліктері, дарынды оқушыларды дамытудағы өзекті мәселелерді шешу бойынша ата-аналар мен мұғалімдерге кеңес беру
	Пәндік олимпиадаларға қатысуға мотивациялық дайындық
	Дарынды жасөспірімдердің оқу деңгейін бағалау
Қаңтар	Семинарлар, сабақтар мен дәрістер ұйымдастыру дарынды оқушылармен жұмыс жасауда мұғалімдердің әлеуметтік құзыреттілігін арттыруға бағытталған
	«Мектеп оқушыларының ақыл-ой дамуының диагностикасы» семинар-практикумын өткізу. Дарынды оқушылармен жұмыс жасау бойынша мұғалімдерге ұсыныстар
	Дарынды оқушылармен жұмыс жасауда мұғалімдердің психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін арттыру мақсатында семинарлар, сабақтар, дәрістер өткізу
	Дарынды оқушылардың ата-аналарымен ақпараттық-ағарту жұмыстарын жүргізу. Ата-аналарға арналған ұсыныстар

Ақпан-наурыз	Жасөспірімдердің танымдық қабілеттерін дамыту бойынша тренинг сабақтарын өткізу
	Дарынды жасөспірімдердің білім алуын бақылау бойынша диагностикалық процедураларды жүргізу
	Дарынды жасөспірімдерді бақылаудың диагностикалық процедураларына талдау жүргізу
	Дарынды жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдауды бақылау
Сәуір-мамыр	Коррекциялық-дамыту сабақтары / Кәсіптік бағдар беру аясында 9-сынып
	Стресс менеджмент бағдарламасы бойынша стреспен қалай күресуге болады / 9-сынып
	Дарынды жасөспірімдердің оқу деңгейін бағалау
Шілде	Дарынды оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау нәтижелеріне жалпы мониторинг жүргізу
	Салауатты өмір салты аясындағы жылдың жұмысына талдау жасау
	Әлеуметтік педагогтың жұмысын талдау. Есепті дайындау
	Дарынды оқушыларды әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасын түзету

Мұғалімдер мен ата-аналарға арналған ұсыныстар:

- Дарындылықты күрделі біртұтас құбылыс ретінде түсіну. Дарындылық тек интеллектуалдық қабілеттерді ғана емес, сонымен бірге рухани, әлеуметтік-эмоциялық, адамгершілік, тұлғалық, тұлғааралық және психофизикалық қасиеттерді де қамтиды. Бұл әрбір оқушының қажеттіліктері мен мүмкіндіктерін тереңірек және толық түсінуге көмектеседі.

- Жеке және жас ерекшеліктерін ескеру. Осы ерекшеліктерге сәйкес оқу процесін бейімдеу.

- Позитивті «Мен-концепциясын» және өзіне деген сенімділікті қалыптастыру.

- Зияткерлік қызығушылық пен ғылыми жобаларға дайындығын дамыту.

- Жалпы адамзаттық құндылықтарды анықтау. Оқушыларға адалдық, төзімділік, жанашырлық және әділдік сияқты адами құндылықтарды түсінуге және бағалауға көмектесуді ұйымдастыру.

- Оқушыларға өз әрекеттері мен шешімдері үшін жауапкершілігін түсінуге көмектесіп, олардың табандылығы мен қиындықтарды жеңуге деген ұмтылысын дамытуға көмектесуді ұйымдастыру.

- Оқушыларға өзін-өзі жетілдіруге ұмтылуға көмектесу арқылы өзін-өзі тануға ынталандыру.

- Шығармашылық қызметтегі қызығушылығын қолдау.

Эксперименттік жұмыстың қалыптастырушы кезеңі аяқталғаннан кейін дарынды жасөспірімнің жан-жақты даму динамикасын талдау мақсатында бақылау кезеңі өткізілді.

Зерттеу мәселелерін шешудің тиімділігін тексеру және болжамды растау үшін бақылау және қалыптастырушы эксперименттердің нәтижелері жинақталды (10-кесте).

10 - кесте

Қалыптастырушы экспериментке дейін және одан кейінгі экспериментальдық тобындағы дарынды оқушылардың тұтас даму компоненттерінің қалыптасу деңгейі (пайыздық қатынаста)

Эксперименттік сыныптарда біртұтас даму компоненттерін қалыптастырудың жалпыланған нәтижесі								
Сыныптар	Эксперимент алдында				Эксперименттен кейін			
	құндылық-мотивациялық	когнитивтік	мінез-құлық	жалпы нәтиже	құндылық-мотивациялық	когнитивтік	мінез-құлық	жалпы нәтиже
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Жоғары	50 %	50,3 %	35 %	45,1 %	71 %	63,5 %	62 %	65,5 %
Орташы	33,7 %	37,6 %	56,7 %	42,7 %	27 %	35,5 %	31 %	31,2 %
Төмен	16,3 %	12,1 %	8,3 %	12,2 %	2 %	1 %	7 %	3,3 %
				100 %				100 %

Өзгерістер дарынды жасөспірімнің жеке басының өзіне әсер етіп, оның өмірінің әртүрлі аспектілеріне, соның ішінде қарым-қатынасқа, оқуға және еңбекке әсер еткенін атап өту керек. Эксперименттік зерттеудің басында және соңында эксперименттік және бақылау топтарында дарынды жасөспірім тұлғасының жан-жақты дамуы компоненттерінің қалыптасу деңгейі туралы салыстырмалы деректер алынды.

Эксперименттік және бақылау топтарында тұтас даму компоненттерін қалыптастырудың жалпылама нәтижесі анықталды (11-кесте).

Эксперименттік және бақылау топтарында тұтас даму компоненттерін қалыптастырудың жалпылама нәтижесі

Тәжірибелік және бақылау топтарында тұтас даму компоненттерін қалыптастырудың жалпылама нәтижесі			
Тәжірибе алдында		Тәжірибеден кейін	
Тәжірибелік	Бақылау	Тәжірибелік	Бақылау
1	2	3	7
45,1 %	44,5	65,5 %	52,2
42,7 %	34,6	31,2 %	35,8
12,2 %	20,8	3,3 %	11,9
100 %		100 %	

Бақылау экспериментінің нәтижелері дарындылар мектебінде оқушылардың жан-жақты дамуының әртүрлі аспектілерін қалыптастыру деңгейінің айтарлықтай жақсарғанын көрсетті. Іс-шара барысында оқушылардың интеллектуалдық жұмыс пен шығармашылық белсенділікке деген қызығушылықтары артты. Бұл олардың ақпаратты өз бетінше іздестіруді және әртүрлі жағдайларда білімді қолдануды қамтитын мұғалімнің тапсырмаларына белсенді жауап беруінен көрінді. Жасөспірімдер де ғылыми құбылыстардың себеп-салдарын түсінуде дербес және белсенді бола бастады.

Ұсынылған деректерге сүйене отырып, орта мектеп оқушыларының жан-жақты дамуының құрамдас бөліктеріндегі өзгерістерді анықтайтын келесі негізгі бағыттарды анықтауға болады:

1. Мектепте қалыптасқан көзқарастар оқушылардың әлеуметтік шеңберін кеңейтуде маңызды рөл атқарады. Бұл білім беру ортасының құндылықтарын, қарым-қатынас дағдыларын және әлеуметтік нормаларын қамтуы мүмкін.

2. Оқушылардың түрлі бағыттағы өміршеңдік дағдыларын дамыту. Бұл мектептен тыс оқушылармен қарым-қатынасты қамтиды.

3. Өзін-өзі тану дағдыларының қажеттілігі. Бұл әртүрлі әлеуметтік орталарда бейімделу қабілетін, эмоционалды тұрақтылықты және басқалармен салауатты қарым-қатынас орнату қабілетін қамтиды [12].

Осы тұрғыдан алғанда, мектептер дарынды оқушылардың дамуын қолдайтын бағдарламалар мен стратегияларды әзірлеуге міндетті [13].

Жиналған эмпирикалық деректерді талдау нәтижелерін қорытындылай келе, дарынды жасөспірімдердің тұлғалық даму жүйесі күтілген нәтижеден де жоғары дәрежеде көрініс тапты. Демек, дарынды оқушылармен жұмыстың тиімділігін олардың жан-жақты дамуының құрамдас бөліктерінің қалыптасу деңгейлерінің өзгеруімен бағалауға болады [14].

Кесте деректерін талдау қалыптастырушы эксперименттің тиімділігін және оқушылардың жеке тұлғасын жан-жақты дамыту нәтижелерінің жақсарғанын растайды. Дарынды оқушыларға арналған мектепте әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың ерекшеліктері қарастырылады:

1. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау. Дарынды жасөспірімдермен жүйелі, жеке, кешенді және біртұтас тәсілдемелер негізінде жұмыс жасау олардың дамуына жан-жақты әсер етті.

2. Дарынды жасөспірімдермен жұмыстың мазмұнын, формалары мен әдістерін зерттеу.

3. Дарынды оқушылардың жан-жақты дамуының диагностикасын ұйымдастыру.

4. Мұғалімдер мен әлеуметтік-педагогтардың психологиялық-педагогикалық құзыреттілігін дамыту.

5. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасын әзірлеу және жүзеге асыру.

6. Дарындылықты дамыту үшін білім беру ортасын құру.

Осы іс-шаралардың барлығы оқушылардың жеке тұлғасын жан-жақты дамыту нәтижелерін жақсартуға ықпал етті және эксперименттің тиімділігін растады.

Қорытынды

Эксперимент барысында жұмыстың мазмұны мен әдістері жетілдірілді. Бақылау және эксперименттік топтарды салыстыру нәтижелерін талдау шығармашылық іс-әрекеттің әр түрлі формаларына белсенді қатысу арқылы оң өзгерістерге қол жеткізген оқушылар санының артқанын көрсетті. Бұл эксперименттің бастапқы кезеңінде жасалған болжамдарға сәйкес келеді. Нәтижелерді бағалау дарынды жасөспірімдердің жан-жақты дамуын сипаттайтын өлшемдер мен көрсеткіштерге

негізделді. Зерттеу барысында дарынды жасөспірімдермен жұмыс істеуге әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету бағдарламасын енгізу нәтижесінде осы дамуды зерттеудің кешенді әдістемесі жасалды. Бұл әдістеме дарынды жасөспірімдерге арналған мектепте оқу-тәрбие процесін тиімді басқаруға мүмкіндік береді.

Мақаланы Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті (Грант АР19679368) қаржыландырды.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Лепешев Д.В. Методы диагностики одаренных детей / Д.В. Лепешев, А.А. Караулова // Вестн. Омск. регион. ин-та. — 2018. — № 3. — С. 138–142.
- 2 Леутина А.Л. Социализация детей в современных педагогических исследованиях / А.Л. Леутина // Вопросы образования. — 2014. — № 3. — С. 152–173. DOI: <http://dx.doi.org/10.17323/1814-9545-2014-3-152-173>
- 3 Жексенбаева У.Б. Теория и практика работы с одаренными детьми: моногр. / У.Б. Жексенбаева. — Алматы: Каз. нац. пед. ун-т им. Абая, 2004.
- 4 Галич Т.Н. Технологии работы с одаренными детьми / Т.Н. Галич. — Елабуга, 2017. — 112 с.
- 5 Мешкова Н.В. Системная работа в сфере образования с одаренными детьми и подростками: социально-психологическая составляющая / Н.В. Мешкова, М.Ю. Кондратьев // Социальная психология и общество. — 2012. — № 1. — С. 5–25.
- 6 Мукажанова Р.А. Методика преподавания дисциплины «Самопознание» в школе: учеб.-метод. пос. для учителей / Р.А. Мукажанова, Г.А. Омарова. — Алматы: ННПООЦ «Бөбек», 2013. — С. 38–42.
- 7 Mukazhanova R. Studying of educational model of school under the conditions of implementation of “Self knowledge” moral and spiritual education program” / R. Mukazhanova, A. Akhmetova, A. Karabutova, A. Oralbekova // ICP 2016 Yokohama. The 31st International Congress of Psychology. International journal of psychology. — 2016. — Vol. 5. — P. 969.
- 8 Райгородский Д.Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пос. / Д.Я. Райгородский. — Самара: Изд. дом «БАХРАХ-М», 2001. — 672 с.
- 9 Занков Л.В. Избранные педагогические труды / Л.В. Занков. — М.: Педагогика, 1999. — 418 с.
- 10 Гордеева Т.О. Мотивационные предпосылки одаренности: от модели Дж. Рензулли к интегративной модели мотивации / Т.О. Гордеева // Электр. журн. «Психологические исследования». — 2011. — № 1 (15).
- 11 Абульханова-Славская К.А. О путях построения типологии личности / К.А. Абульханова-Славская // Психол. журн. — 1983. — Т. 4, № 1. — С. 14–29.
- 12 Гарбер А.И. Педагогическая психология: учеб. пос. / А.И. Гарбер, В.М. Демиденко, С.К. Бердибаева. — 2-е изд., доп. и перераб. — Алматы: Қазақ университеті, 2016. — 222 с.
- 13 Naoko T. Personality characteristics of gifted and talented children and their parents / T. Naoko // 32nd International Psychological Congress, July 18–23, 2021, Prague, Czech Republic (virtual): International Union of Psychological Science. — 2023. — V. 58, Issue Supplement S1. — P. 431.
- 14 Jongho Sh. Comparing different scaling methods used for developing creativity tests based on experts’ ratings / Sh. Jongho, L. Hyungjoo, H. Hyeoung, Ch. Eunkyung // 32nd International Psychological Congress, July 18–23, 2021, Prague, Czech Republic (virtual): International Union of Psychological Science. — 2023. — V. 58, Issue Supplement S1. — P. 444.

А.И. Ахметова, А.И. Айберген, Г.К. Касымова, Ш.К. Абеуова, Л.К. Комекбаева

Оказание социально-педагогической поддержки развитию целостности личности одаренного подростка

В статье приведены результаты экспериментального исследования по оценке эффективности социально-педагогических мероприятий по развитию одаренности подростков. Смысл социально-педагогической работы с одаренными подростками раскрывается путем рассмотрения комплекса социально-педагогических мероприятий, разработанных с использованием комплекса приемов, форм и методов работы, достаточных для обеспечения развития личности одаренного подростка. Авторами проанализирована эффективность примененных методов и подходов в рамках программы социально-педагогической поддержки. Представлены выводы по результатам оценки развития личности одаренного школьника. Оценено, насколько успешно социальные педагоги реализуют свои планы по оказанию социально-педагогической поддержки подросткам данной категории. Вместе с тем представлены результаты сравнительного анализа контрольных и экспериментальных групп. После проведения формирующего эксперимента было замечено, что увеличилось количество подростков,

успеваемость которых связана с активным участием в различной творческой деятельности, что подтверждает первоначальные предположения об эффективности данного подхода. При оценке результатов использовались критерии, показатели, иллюстрирующие целостное развитие личности талантливых подростков. В результате реализации программы социально-педагогического сопровождения работы с одаренными детьми в ходе исследования была представлена комплексная методика изучения данного развития. Разработаны рекомендации для педагогов и родителей. В школе для одаренных детей необходимо учесть сформулированные социально-педагогические аспекты работы с такими учащимися.

Ключевые слова: целостность, развитие личности, социально-педагогическая поддержка, программа, психологическое здоровье, диагностика, тренинг, критерий, показатель.

A.I. Akhmetova, A.I. Aibergen, G.K. Kassymova, Sh.K. Abeuova, L.K. Komekbayeva

Providing socio-pedagogical support for the development of the personality integrity of a talented teenager

The results of the study on the evaluation of the effectiveness of socio-pedagogical measures on the development of gifted adolescents were presented, the results of diagnostics of gifted adolescents were described. The meaning of socio-pedagogical work with the gifted is revealed by considering a set of socio-pedagogical measures. The authors analyzed the effectiveness of the methods and approaches used within the framework of the socio-pedagogical support programme. The conclusions of the assessment of the development of the gifted student's personality were presented. It assesses how successful social educators are in implementing their plans to provide socio-pedagogical support to adolescents. After the formative experiment, it was observed that the number of adolescents with learning achievements associated with active participation in various creative activities increased. In assessing the results, criteria and indicators were used, showing the holistic development of the personality of talented adolescents. As a result of the implementation of the program of social and pedagogical support for work with gifted children, a comprehensive methodology for studying this development was presented in the course of the study. Recommendations for teachers and parents have been developed.

Keywords: integrity, personal development, socio-pedagogical support, program, psychological health, diagnosis, training, criterion, indicator.

References

- 1 Lepeshev, D.V. (2018). Metody diagnostiki odarennykh detei [Methods of diagnostics of gifted children]. *Vestnik Omskogo regionalnogo instituta — Bulletin of the Omsk Regional Institute*, 3, 138–142 [in Russian].
- 2 Leutina, L.A. (2014). Sotsializatsiia detei v sovremennykh pedagogicheskikh issledovaniiaxh [Children Socialization in Contemporary Pedagogical Research]. *Voprosy obrazovaniia — Educational issues*, 3, 152–173. Moscow. DOI: <http://dx.doi.org/10.17323/1814-9545-2014-3-152-173> [in Russian].
- 3 Zheksenbayeva, U.B. (2004). *Teoriia i praktika raboty s odarennymi detmi: monografiia [Theory and practice of work with gifted children. Monograph]*. Almaty: Kazakhskii natsionalnyi pedagogicheskii universitet imeni Abaia [in Russian].
- 4 Galich, T.N. (2017). Metody diagnostiki odarennykh detei [Technologies of work with gifted children]. Elabuga [in Russian].
- 5 Meshkova, N.V., & Kondratyev, M.Yu. (2012). Sistemnaia rabota v sfere obrazovaniia s odarennymi detmi i podrostkami: sotsialno-psikhologicheskaiia sostavliaiushchaia [Systemic work in the field of education with gifted children and adolescents: socio-psychological component]. *Sotsialnaia psikhologiiia i obshchestvo — Social psychology and society*, 1, 5–25 [in Russian].
- 6 Mukazhanova, R.A., & Omarova, G.A. (2013). Metodika prepodavania diszipliny «Samopoznanie» v shkole [Methods of teaching the discipline “Self-knowledge” in school]. Almaty: Natsionalnyi nauchno-prakticheskii, obrazovatelnyi i ozdorovitelnyi tsentr «Bobek», 38–42 [in Russian].
- 7 Mukazhanova, R., Akhmetova, A., Karabutova, A., & Oralbekova, A. (2016). Studying of educational model of school under the conditions of implementation of “Self knowledge” moral and spiritual education program”. *ICP 2016 Yokohama. The 31st International Congress of Psychology. International journal of psychology*, 5, 969.
- 8 Raygorodskii, D.Y. (2001). *Prakticheskaiia psikhodiagnostika. Metodiki i testy [Practical psychodiagnosis. Methods and tests]*. Samara: Izdatelskii dom «BAKHRAKH-M» [in Russian].
- 9 Zankov, L.V. (1999). *Izbrannye pedagogicheskie trudy [Selected pedagogical works]*. Moscow: Pedagogika [in Russian].
- 10 Gordeeva, T.O. (2011). Motivatsionnye predposylki odarennosti: ot modeli Dzh. Penzully k integrativnoi modeli motivatsii [Motivational prerequisites for giftedness: from the model of J. Renzulli to the integrative model of motivation]. *Elektronnyi zhurnal «Psikhologicheskie issledovaniia» — The Electronic journal “Psychological Research”*, 1, 15 [in Russian].
- 11 Abulkhanova-Slavskaya, K.A. (1983). O putiakh postroeniia tipologii lichnosti [On the ways to build a typology of personality]. *Psikhologicheskii zhurnal — Psychological journal*, 4(1), 14–29 [in Russian].

12 Garber, A.I., Demidenko, V.M., & Berdibayeva, S.K. (2016). *Pedagogicheskaja psikhologija: uchebnoe posobie [Pedagogical psychology: a textbook]*. Almaty: Qazaq University [in Russian].

13 Naoko, T. (2023). Personality characteristics of gifted and talented children and their parents. *32nd International Psychological Congress, July 18–23, 2021, Prague, Czech Republic (virtual): International Union of Psychological Science: Vol. 58, Issue Supplement S1*, P. 431.

14 Jongho, Sh., Hyungjoo L., Hyeyoung H., & Eunkyung, Ch. (2023). Comparing different scaling methods used for developing creativity tests based on experts' ratings. *32nd International Psychological Congress, July 18–23, 2021, Prague, Czech Republic (virtual): International Union of Psychological Science: Vol. 58, Issue Supplement S1*, P. 444.

Information about the authors

Akmetova, A.I. —PhD, Acting associate professor, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan; e-mail: *aig.31@mail.ru*;

Aibergen, A.I. — Candidate of pedagogical sciences, Acting associate professor, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan; e-mail: *ai-iliyas@mail.ru*;

Kassymova, G.K. —PhD, Acting associate professor, Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan; e-mail: *g.kassymova@abaiuniversity.edu.kz*;

Abeuova, Sh.K. — Candidate of philosophical sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences, Kenzhegali Sagadiyev University of International Business, Almaty, Kazakhstan; e-mail: *shu.tan@mail.ru*;

Komekbayeva, L.K. — Candidate of psychological sciences, Academy “Kainar”, Almaty, Kazakhstan; e-mail: *klk62@mail.ru*.